

מדות המזבח

ראשי פרקים

1. מדות המזבח בפרשת תרומה
2. מדות מזבח שלמה
3. מדות מזבח בית שני והמזבח המתואר ביתזקאל
4. ג' אמות גובה המזבח – מקום המערכה
א. במזבח משה
ב. בשאר מזבחות
5. משמעות אמה על אמה ברום ג' אמות במקביל למקוה
6. ההבדל בין המזבח בבית ראשון, בבית שני ובבית שלישי

1. מדות המזבח בפרשת תרומה

התורה בפרשת תרומה (שמות כ"ז, א) מתארת את מידות המזבח:

ועשית את המזבח עצי שיטים, חמש אמות ארך וחמש אמות רחב רבוע יהיה המזבח, ושלוש אמות קומתו.

פשוטות הפסוקים היא, שאורך המזבח ורוחבו הם חמש אמות כל אחד, וגובהו – שלש אמות. אולם התנאים דרשו את הפסוקים בצורה שונה, וז"ל הגמ' בזבחים (דף נט ע"א):

תניא: "חמש אמות אורך וחמש אמות רוחב" – דברים ככתבך, דברי ר' יוסי. ר' יהודה אומר: נאמר כאן "רבוע" ונאמר להלן (יחזקאל מ"ג, טז) "רבוע" מה להלן מאמצעיתו היה מודד – אף כאן מאמצעיתו היה מודד. והתם מנלן? – דכתיב (שם): "והאריאל שתיים עשרה" – אמה – לכל רוח, או אינו אלא י"ב על י"ב? כשהוא אומר: "אל ארבעת רבעיו" – מלמד, שמאמצע הוא מודד. ור' יוסי, כי גמר גזירה שווה – כגובהה הוא דגמיר, דתניא: "ושלש אמות קומתו" – דברים ככתבך, דברי ר' יהודה. ר' יוסי אומר: נאמר כאן "רבוע" ונאמר להלן "רבוע". מה להלן פי שנים כארכו – אף כאן פי שנים כארכו¹. ...ומה ת"ל: "ושלש אמות קומתו"? – משפת סוכב ולמעלה.

יוצא מן הברייתות, שר' יוסי סובר, שאורך המזבח ורוחבו – הם כפשוט המקרא, וגובהו של המזבח הוא עשר אמות. לסברתו, מה שנאמר בתורה: "ושלש אמות קומתו" – מתייחס לגובה שמשפת סוכב ולמעלה. ר' יהודה סובר, שגובהו של המזבח הוא כפשוט המקרא, ואילו מדות האורך והרוחב של המזבח – עשר אמות.

1 רש"י: כי גמיר גזירה שווה – ד"רבוע" "רבוע" בגובהה הוא דגמר. ולאו מרובע דיחזקאל, אלא מרובע דכתיב במזבח הפנימי...

2. מדות מזבח שלמה

בספר דברי הימים ב' (ד', א) מצינו תאור המידות של המזבח שבנה שלמה :
ויעש מזבח נחשת עשרים אמה ארכו, ועשרים אמה רחבו, ועשר אמות קומתו.

ר' יוסי במשנה במדות (ג', א) תאר במפורט את מדות המזבח שבנה שלמה :
אמר ר' יוסי: מתחלה לא היה אלא שמונה ועשרים על שמונה ועשרים. כונס ועולה
במדה זו, עד שנמצא מקום המערכה עשרים על עשרים.
ר' יוסי מבאר, שהיסוד היה עשרים ושמונה אמות, וממנו גורעים מכל כיוון :
אמה יסוד, אמה סובב, אמה קרנות ואמה רגלי הכהנים. הנותר הוא עשרים אמה,
כמתואר בספר דברי הימים.

3. מדות מזבח בית שני והמזבח המתואר ביחזקאל

בנבואת יחזקאל (שם מ"ג, טז) מצינו תאור מדות המזבח :
והאריאל (כתיב "והאריאל") שתיים עשרה ארך בשתיים עשרה רחב, רבוע אל ארבעת
רבעיו.

במשנה במדות (ג', א) ר' יוסי מפרש את מדות המזבח בנבואת יחזקאל, ומזהה מזבח זה
כמזבח בית שני :

וכשעלו בני הגולה, הוסיפו עליו ארבע אמות מן הדרום וארבע אמות מן המערב, כמין
גמא (צורה כזאת:), שנאמר: "והאריאל שתיים עשרה ארך בשתיים עשרה רחב רבוע".
יכול שאינו אלא שתיים עשרה על שתיים עשרה? – כשהוא אומר: "אל ארבעת רבעיו"
– מלמד שמן האמצע הוא מודד שתיים עשרה אמה לכל רוח.

4. ג' אמות גובה המזבח – מקום המערכה

א. במזבח משה

לעיל הבאנו, שמזבח שעשה משה גובהו ג' אמות, ולר' יוסי – גובהו ג' אמות
משפת סובב ולמעלה. דווקא שיטת ר' יוסי מגלה לנו, שישנה משמעות לג' אמות. שהרי
בפועל המזבח היה עשר אמות, ובכל זאת התורה מתארת אותו כ-ג' אמות. הגמ' בזבחים
(סב ע"א) התייחסה למדת רוחבו של מזבח משה :

מדת ארכו ומדת רחבו ומדת קומתו – אין מעכבין. אמר רבי מני: ובלבד שלא יפחתנו
ממזבח שעשה משה, וכמה? אמר רב יוסף: אמה. מחכו עליה: "חמש אמות ארך וחמש
אמות רחב רבוע יהיה המזבח!" אמר ליה אבוי: דלמא מקום מערכה קאמר מר.

מדות המזבח

הרמב"ם השלים את דברי הגמ', באומרו, שגם מדת גובה המזבח שעשה משה מערכת, וז"ל הרמב"ם בהלכות בית הבחירה (ב', יז):
אבל מדת ארכו ומדת רחבו ומדת קומתו אינן מעכבין והוא שלא יפחות מאמה על אמה ברם ג' אמות כשיעור מקום המערכה של מזבח מדבר.

נלענ"ד, שהרמב"ם ראה את ההרחבה בתוך דברי אביי: "דלמא מקום מערכה קאמר מר". מקום המערכה, לפי הרמב"ם, איננו רק מקום העצים, אלא כל ג' האמות, כפי שנוכיח בהמשך. נראה, שהרמב"ם סבר כר' יוסי, שגובה המזבח היה עשר אמות. אם כן – התורה, שכתבה ג' אמות, התכוונה למקום מערכה, שהוא מן הסובב ולמעלה.

ב. בשאר מזבחות

בגמ' בזבחים (נד ע"א) מצינו ברייתא המתארת את בניית המזבח, וז"ל הברייתא:

תני לוי: כיצד בונין את המזבח? מביאין מלבן שהוא שלשים ושתיים על שלשים ושתיים ונובחו אמה, ומביא חלוקי אבנים מפולמות בין גדולות בין קטנות. ומביא סיד וקוניא זופת וממחה ושופך – זהו יסוד. וחוזר ומביא מלבן שהוא שלושים אמה על שלשים אמה ונובחו חמש אמות ומביא חלוקי אבנים כו'. וחוזר ומביא מלבן שהוא כ"ח על כ"ח אמות וגובהו ג' אמות ומביא חלוקי וכו' והוא מקום המערכה...

הרמב"ם בהלכות בית הבחירה (ב', יז) מביא את דברי לוי ובהלכה ח' מסכם הרמב"ם: "מקום המערכה י"ח טפחים". הראב"ד על אתר משיג:

וגובה מקום המערכה – א"א: לא ידעתי מהו גובה המערכה. אם אמר על התפוח שבאמצע המזבח, והלא הוא שאומר למטה, שהתפוח ההוא אינו אלא הדשן המונח שם. ועוד, התפוח אינו מקום המערכה! אבל הנוסחא המדויקת: "ורוחב מקום המערכה שמונה עשר טפחים", ושני הטפחים הם שפחתו משתי הקרנות ברחבן. ואולי יש לומר, שאותן שני טפחים היו פגימה, שהקרנות היו כנוסים מדופן המזבח שני טפחים: זה טפחים ומכאן וזה טפחים מכאן. אחר כל זה התבוננתי מדבריו, שהוא קורא מן הסובב ולמעלה "מקום מערכה" וזהו שכתב: "וגובה מקום המערכה שמונה עשר טפחים שהם שלש אמות". ולמעלה במזבח של משה כתב כמו כן בזה הלשון, כי בלשון אחרת ידבר אל העם הזה, ומשנה לשון חכמינו.

לענ"ד, הרמב"ם דקדק בלשונו על פי הגמ' הני"ל, וקרא לג' אמות מקום המערכה. אמנם יש להעיר, שבגמ' לא מפורש שהגובה נקרא "מקום המערכה", ואפשר להסביר, שרק החלק העליון נקרא כך, כדברי הראב"ד.

5. משמעות אמה על אמה ברום ג' אמות במקביל למקוה

בגמ' בכמה מקומות² מצינו ברייתא, הדנה כיצד הגיעו לשיעור מקוה, וז"ל
הברייתא:

תניא: "ורחץ במים את כל בשרו" (ויקרא ט"ו, טז) שלא יהא דבר חוצץ בין בשרו למים,
"במים" – כמי מקוה, "את כל בשרו" – מים שכל גופו עולה בהן, וכמה הן? – אמה על
אמה ברום שלוש אמות, ושיערו חכמים שיעור מי מקוה – ארבעים סאה.

שיעור ג' אמות הוא שיעור גובהו של אדם. הגמ' בערובין (מח ע"א) מביאה
ברייתא הדנה בדין ד' אמות בשבת לעניין טלטול: "תניא: 'שבו איש תחתיו' וכמה תחתיו?
גופו שלש אמות...". תוס'³ מבאר, שגובהו של אדם הוא ג' אמות, כשהראש לא נכלל
בחישוב, ובכל זאת – אין צורך ביותר מג' אמות, "דכשטובל – עולין המים למעלה". ואילו
הרמב"ן⁴ סובר, שג' אמות כוללות את הראש.

אמה על אמה הוא שיעור מקומו של אדם. תוס'⁵ הרחיב בבאור הענין: אדם
מחזיק עם בגדיו אמה באמה, כדאמרינן בעירובין: "מקומו של אדם אמה". ובשמעתא
דכוכין (בבא בתרא קא ע"א) משמע, דכוך מחזיק אמה עם דופני הארון, אלמא – גוף
האדם אין אמה, ובמקוה, דבעינן אמה – כדי שיכנס בריוח עם זרועותיו, דאין נדבקין
לגופו. מקום המערכה בכל המזבחות הוא ג' אמות, כגובהו של אדם. שיעור של אמה על
אמה, שהוא מקומו של אדם, הוא השיעור של מקום המערכה במזבח משה, והוא השיעור
המעכב בכל המזבחות. זהו שיעור המקביל לגוף האדם.

נלעני"ד, שהמזבח מהווה מקוה של אש. שתי דרכים ישנן להיטהר לפני ה'. הדרך
האחת היא להתבטל בפני האין-סוף ללא חציצה, והיא דרך הטהרה של המקוה. ישנה
דרך נוספת, והיא התאחדות עם האין-סוף דרך הטהרה של מזבח העולה, בו הכל עולה
כליל, ואש ההדיוט מתאחדת עם גחלת של אש היורדת משמים.

חז"ל בכמה מדרשים ביטאו את הרעיון, שהקרבת הקרבן מהווה ביטוי להקרבת
האדם עצמו. במדרש "החפץ"⁶ תארו את הקרבת נפשו של המקריב:
"מכם" – בשעה שמתנדבין קרבן, נשחט ונזרק הדם על גבי המזבח, מעלה אני עליכם
כאילו נפשכם הקרבתם.

בגמ' במנחות (קד ע"ב) ברוח זו באר ר' יצחק, מדוע במנחה נאמר (ויקרא ב', א)
"ונפש כי תקריב קרבן מנחה לה'...":

- 2 ערובין יד ע"ב, פסחים קט ע"א וע"ב, יומא לא ע"א, חגיגה יא ע"א.
- 3 פסחים קט ע"ב, ד"ה "ברום ג' אמות"; וביתר אריכות ביומא לא ע"א, ד"ה "אמה".
- 4 מופיע בריטבי"א על בבא בתרא ק ע"ב, ד"ה "והכוכין"; וכמוהו דעת הגאונים, המופיעה בריטבי"א
ביומא לא ע"א, ד"ה "והתניא".
- 5 פסחים קט ע"ב ד"ה "אמה", ובמקביל ביומא שם.
- 6 מדרש "החפץ" כת"י, "יתורה שלמה" ויקרא אות נ"א.

מדות המזבח

"נפש" – אמר רב יצחק: מפני מה נשתנית מנחה, שנאמר בה: "נפש"? – אמר הקב"ה: מי דרכו להביא מנחה? – עני. מעלה אני עליו כאילו הקריב נפשו לפני.

המהר"ל בנתיב התשובה (פ"א) הרחיב את דברי ר' יצחק ביחס למנחה – גם לשאר הקרבנות, וז"ל המהר"ל:

..כי כאשר מקריב האדם קרבן – מקריב עצמו אל ה' יתברך, כפי אשר נתרחק מן ה' יתברך. ולפיכך, בקצת קרבנות כתיב: "ונפש כי תקריב מנחה", ודרשו ז"ל: כאילו הקריב את נפשו...

את הרעיון, שישנה טבילה של אש – מצינו בגמ' בסנהדרין (לט ע"א):

אמר ליה ההוא מינא לר' אבהו: א-לוהיכם כהן הוא, דכתיב: "ויקחו לי תרומה", כי קבריה למשה במאי טביל? וכי תימא במיא – והכתיב: "מי מדד בשעלו מים"! אמר ליה: בנורא טביל, דכתיב: "כי הנה ה' באש יבא". ומי סלקא טבילותא כנורא? אמר ליה: אדרבה, עיקר טבילותא בנורא הוא, דכתיב: "וכל אשר לא יבא באש תעבירו במים".

הרמב"ם בהלכות בית הבחירה (ב', ב) מביא את דברי תז"ל בירושלמי (נזיר פ"ז הל' ב') ובמדרש (פרקי דר' אליעזר פרק ל"א), מה הוא מקום המזבח בבית עולמים: ומסורת ביד הכל, שהמקום שבנה בו דוד ושלמה המזבח בנון ארונה – הוא המקום שבנה בו אברהם המזבח ועקד עליו יצחק, והוא המקום שבנה בו נח כשיצא מן התיבה, והוא המזבח שהקריב עליו קין והבל, ובו הקריב אדם הראשון קרבן כשנברא, ומשם נברא. אמרו חכמים: אדם ממקום כפרתו נברא.

נראה, שהרמב"ם ראה בעקדת יצחק ובבריאת האדם במקום המזבח, לא רק סיפור מעשה, אלא הגדרה של המזבח. מזבח העולה הוא מקום בו האדם מוקרב, כיצחק, שנעקד על גבי המזבח. בריאת האדם וההקרבה על גבי המזבח אינן עומדות בסתירה אלא אצל עובדי המולך. לכן – הרמב"ם מזכיר שמשם נברא האדם. אין מטרה בהקרבת האדם, בשרפתו ובביטולו מן העולם כנעשה בבהמה המוקרבת, אלא בהתאחדותו עם האין-סוף בעבודת ה' בעולם הזה. כשם שיצחק נעקד ולא ירד מעל גבי המזבח – אע"פ שלא הוקרב בפועל – כך כל אדם המקריב קרבן צריך לראות בהקרבת הקרבן ביטוי להקרבת נפשו עולה כליל על גבי המזבח.

6. ההבדל בין המזבח בבית ראשון, בבית שני ובבית שלישי

במשנה במדות ר' יוסי תאר, שמזבח בית שני היה גדול ממזבח שבנה שלמה בארבע אמות לאורך ובארבע אמות לרוחב, כמין גמא. הגמ' בזבחים (סא ע"ב) מבארת מה היא הסיבה שהגדילו עולי הגולה בבית שני את המזבח:

תנן התם: וכשעלו בני הגולה הוסיפו עליו ד' אמות הדרום וד' אמות מן המערב, כמין גמא. מאי טעמא? – אמר רב יוסף: משום דלא ספק. אמר ליה אביו: השתא מקדש ראשון, דכתיב ביה: "יהודה וישראל רבים כחול אשר על הים" – ספק, מקדש שני,

דכתיב ביה: "כל הקהל כאחד ארבע רבוא" – לא ספק? אמר ליה: התם – אש של שמים מסייעתן, הכא – אין אש של שמים מסייעתן.

דברי הגמ' בזבחים מקבילים לדברי הגמ' ביומא (כא ע"א וע"ב), המתארת את ההבדל בין אש המזבח בבית ראשון לאש המזבח בבית שני:

דתנן: עשרה נסים נעשו בבית המקדש... איכא תרתין אחרנייתא במקדש, דתניא: מעולם לא כבו גשמים אש של עצי המערכה ועשן המערכה. אפילו כל הרוחות שבעולם באות ומנשבות בו – אין מזיזות אותו ממקומו...

(לקמן בע"ב) אמר רב: "ועשן המערכה", ומי הוה עשן במערכה? והתניא: "חמשה דברים נאמרו באש של מערכה: רבוצה כארי, וברה כחמה, ויש בה ממש, ואוכלת לחין כיבשין ואינה מעלה עשן?" – כי קא אמרינן בדהדיומ, דתניא: "ונתנו בני אהרן הכהן אש על המזבח", אע"פ שאש יורדת מן השמים – מצוה להביא מן ההדיוט. "רבוצה כארי", והתניא: "א"ר חנינא סגן הכהנים אני ראיתייה ורבוצה ככלב?" – לא קשיא: כאן – במקדש ראשון, כאן – במקדש שני...

לכאורה, דברי הגמ', המבארים שהגדילו את המזבח בגלל העדר הסיוע משמים באש המערכה – קשים. הרי במשנה במדות סמכו את הגדלת המזבח בבית שני לפסוקים ביחזקאל, ונבואת יחזקאל מדברת בבית שלישי, בו תתגלה שכינה במלא יפעתה, וממילא – יהיה סיוע משמים! בדרך הפשט אפשר לבאר, שבבית שלישי – אחרי קבוץ גלויות – יהיו יותר בני אדם מזמן שלמה, ולכן מדות המזבח בבנין יחזקאל תהיינה גדולות יותר. בבית שני – בו לא היה סיוע משמים – סמכו את ההגדלה למדות יחזקאל מסבות של העדר הסיוע מן השמים, ולא מסבות הנוגעות לבית שלישי.

על הפסוק בפרשת במדבר (ד', יג): "ודשנו את המזבח ופרשו עליו בגד ארגמן" – מבאר רש"י:

ופרשו עליו בגד ארגמן – ואש שירדה מן השמים – רבוצה תחת הבגד כארי בשעת המסעות, ואינה שורפתו, שהיו כופין עליה פסכתו של נחשת.

המהר"ל ב"גור אריה" על אתר מבאר:

רבוצה תחת הבגד כארי בשעת המסעות – פירוש: אף בשעת המסעות לא זזה האש ממקומו על ידי המסע, אלא היה כארי – רביץ ומונה. לא כדרך שאר אש... שהוא קופץ ודולג... אלא היה רובץ כארי. שאם לא היה רובץ על מקומו – לא היה מועיל כפיית פסכתו עליו, כדרך האש שהוא יוצא בכח. אבל השתא, שהיה רובץ כארי – היה נשאר על מקומו ולא זו משם, ומה שהיה כארי רובץ דווקא בצורה זאת. ובמקדש שני אמרינן שהיה רובץ ככלב... יש לפרש, לפי שהארי יותר רובץ בחזק מן הכלב – כן האש שהיה במשכן ובמקדש ראשון היה בכח נדבק למטה ואינו זו משם. אבל במקדש השני לא היה הרביצה מן האש של מעלה בכח גדול אצלנו, אלא היה ככלב, לפי שלא היה קדושה העליונה רובץ אצלנו כל כך בדביקות נמור, ולפיכך מדמה אותה לרביצת הכלב, ובמקדש ראשון לרביצת הארי, שנאמר אצלו: "כרע שכב כארי... מי יקימנו", ומפני שהקדושה במקדש הראשון היה בו בדביקות יותר – לא טרה הקדושה עד אחר שעברו

מדות המזבח

עבירות הרבה מאוד, ולא כן בכית מקדש שני, שלא עשו כל כך חטאים ונחרב הבית. ויש בזה עוד דבר נסתר מאוד, לפי שמקדש ראשון נקרא אריאל על שם ארי, והיה אש שלמעלה דומה לארי, כי מקדש ראשון בשביל זכות אברהם, ולפיכך היה האש דומה לארי, שהוא לימין מן המרכבה. אבל מקדש שני, שהיה בשביל זכות יצחק – היה האש לשם דומה לכלב, הנמשך מצד השמאל. ובית הג', שיבנה במהרה בימינו, הוא בזכות יעקב. ופירוש הזה הוא אמת למכין, והבן למה היה מקדש שני חסר אורים ותומים, הארון ושכינה, ואש ולוחות – כולם הם נמשכים מן האור, ויצחק כהו עיניו.

נלעני"ד לבאר, שבית ראשון היה בעיקר על ידי אתערותא דלעילא, ולכן האש היתה רבוצה כארי. בית שני היה בעיקר על ידי אתערותא דלתתא, ולכן נעדרה השכינה ולא היה סיוע של אש משמים על גבי המזבח. לאור זה ברור, מדוע בבית שני היה צריך להגדיל את המזבח. נלעני"ד לחדש, שעיקר חידושו של בית שלישי הוא בזה, שסיוע האש מן השמים לא יקהה את עוצמת היצירה של אתערותא דלתתא (– שיחדה את בית שני, ובעקבותיה זוקקה תורה שבעל פה). הברייתא בגמ' ביומא (כא ע"ב) דרשה: "אע"פ שאש יורדת מן השמים מצוה להביא מן ההדיוט". בדרך כלל, כאשר עומדים מול גילוי שכינה מלעילא – האדם נשאר פסיבי, כמו במעמד הר סיני, המתואר ביתרו (שמות כ', טו): "וכל העם רואים את הקולות ואת הלפידים ואת קול השופר ואת ההר עשן, וירא העם וינעו ויעמדו מרחק".

חידושו של בית שלישי הוא, שגילוי שכינה יהיה במלא עוצמתו, ובכל זאת תישאר אתערותא דלתתא של בית שני במלא עוצמתה. הדרך בה ניתן לשמור על האתערותא דלתתא במלא עוצמתה – היא דרך הטהרה במזבח של אש.